

AZ ECSEDI BÁTHORIAKRÓL

Minden kutató vágya, hogy múltat megismerő útján eljusson arra a helyre, ahol hősei éltek, az események velük megtörténtek, ahol emléküik kőbe, téglába merevedve még él. Ez a vágy hozott el a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat nyíregyházi vándorgyűlése alkalmával Nyírbátorba. Évek óta gyűjtöttem az utolsó ecsedi Báthori, István országbíró életére vonatkozó adatokat, elég kevés számban megmaradt leveleit, s most e templom fenséges méltósággal magasba lendülő ívei alatt, az ő síremlékének szomszédságában idézem az őseket, akik e templomot megalkották, a művészet szépségeivel ékesítették és őt, aki őseihez ebbe a templomba tért meg nyugovóra.¹

*

Az ősi Gutkeled-nemzetségből származó Báthori család a XIV. század első évtizedeiben ketté szakadva, az egyik ág királyi adományként kapta Szilágysomlyót és ettől kezdve somlyai Báthorinak nevezte magát. A másik ágból származó és Itáliában tanult Péter a Szabolcs megyei Ecsedet szerezte meg és innen nevezték leszármazottai magukat ecsedi vagy nyíri Báthoriaknak. A család két ága három századon át nagy és fontos szerepet játszott az ország történetében. De a somlyai ág tagjai csak a XVI. században kerültek az országos méltóságok viselői közé, hogy Mohács után hirtelen emelkedve 1570-től négy évtizeden át öt Báthori foglalja el Erdély fejedelmi székét és Báthori István személyében magyar ember üljön a lengyel királyok trónjára.

Az Ecsedet megszerző Péter leszármazói a XIV. század végén már az ország első főurai, a zászlósok, főpapok között szerepelnek. Hatalmas vagyonukat jól meggondolt házasságokkal gyarapítják, s mikor az egyik Báthori lány révén, a Marczaliakkal kötött házassággal és örökösödési szerződéssel azok somogyi birtokait is megszerzik, a család Kelet-Magyarország és a Dunántúl egyik legnagyobb hatalmú főúri dinasztiája lett, amelynek különösen Mohács után, a főúri oligarchia korában, jelentős szerepe volt.²

Mohács s az azt követő évtizedek jellegzetes alakjai az ecsedi Báthoriak, a Török Bálintok, Perényi Péterek, Balassa Menyhértek és a többi oligarchák társai. Életük eseményeit vizsgálva csak a legszélsőségesebb vonásokkal rajzolhatjuk meg arcképüket. Elég csak a nyírbátori templomot építtető Báthori

¹ A dolgozatot rövidített formájában a Magyar Régészeti, Művészeti és Éremtani Társulat nyíregyházi vándorgyűlése alkalmával a nyírbátori református templomban, 1965 június 26-án mutattam be.

² *Karácsonyi János*, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. Bp. 1901. 19—56. *Budai Ferenc*, Magyarország polgári históriájára való lexicon. Nagy-Várud, 1805. I. köt. 154—284.

István erdélyi vajdát, később országbíróként említenünk, aki az ország első bírája és mégis a leggaládább, a legkegyetlenebb kínzója volt a székelyeknek. Mátyás király bizalmas embere, aki sok halálával tartozott urának, mégis ő az, aki Kínizsi Pállal szétverte Mátyás fia Corvin János seregét és ezzel megakadályozta, hogy trónra kerüljön.³ Vagy említsük a sánta Báthorit, István nádort, akinek végzetes szerepét Mohács évtizedeiben nem tudja eléggé kárhóztatni a történetíró. — De a nádor országvesztő politikájával állítsuk szembe öccsének Györgynek szerepét, aki mint királyi főlovászmester és somogyi főispán, Nádasdy Tamással, Török Bálinttal együtt kereste a kettős királyválasztást követő politikai zűrzavarból a kivezető utat.

Bár a közélet emberei, a politikus Báthoriak arcképei zordak, és mindenben magukon viselik koruknak sokszor durva ellenszenves vonásait, mégis módosítja portréjukat a művészethez és az irodalomhoz való viszonyuk. E templom művészi szépségeit csodálva, az erdélyi vajda, az országbíró Báthori István emberi arcvonásait érdekesen árnyalja a művészi szépért áldozó emberé, aki a magyar gótikának ezt a remekét felépíttette. Öccse Miklós váci püspök, akiről Galeotto oly magasztalva írt, Vácott és Nógrád várában a reneszánsz építésznek ad munkát, ő az, akiről Horváth János, mint a magyar humanizmus egyik legfőbb díszéről emlékezik meg.⁴

Az erdélyi vajda és a váci püspök unokaöccse András tárnok mester, akinek nevét viseli, (mert ő készítette), a magyar reneszánsz képfaragás remeke — a Báthori Madonna. Ő és két testvére, István nádor és György főlovászmester fejezik be és látják el felszereléssel a nyírbátori templomot és ők készítetik annak pompás reneszánsz stallumait.⁵

Báthori András fia Bonaventura a XVI. század fontos és egyben jellegzetes szereplője. Erdélyi vajda, országbíró, aki Török Bálinttal a Mohács évtizedének polgárháborús éveiben, valóságos hadjáratot vezet Bakics Pál győrmegyei birtokai ellen, de akinek ecsedi vára sok politikai megbeszélés, tárgyalás színhelye, melyek mind a kettős királyság megszüntetésére, Erdélynek Magyarországgal való egyesítésére törekedtek. 1549 szeptemberében Ferdinánd király és Izabella királyné megbízottai Ecseden tárgyalnak Erdély átadásáról. Itt van, feltehetően Nádasdy Tamás megbízásából, a kor krónikása, a fontos napi eseményeket megfigyelő és megörökítő Tinódi Sebestyén is.⁶ Bonaventura öccse Báthori Miklós országbíró, Szegedi Lőrinc békési református lelki pásztor „igen szép Comoedia” - ja, a „Theophania, azaz: Isteni meg Jelenés”-nek mecénása. Neki és feleségének, Losonczy Fruzsínának, Balassi Bálint Annája nővérének ajánlotta a művet Szegedi Lőrinc.⁷ Bonaventura másik testvére György és somlyai Báthory Anna, Báthory István lengyel király és Kristóf fejedelem nővére házasságából született az utolsó ecsedi Báthori István, országbíró. Alakja úgy tetszik, mintha a Báthoriak sok

³ Szabó Károly, Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban: Száz 1889, 701; Budai, id. mű 162—171.

⁴ Galeotto Marzio könyve Mátyás király cselekedeteiről. Fordította Császár Mihály. Bp. 1901, 76; Horváth János, Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935, 176; Magyarországi művészet története. I. köt. Bp. 1961, 286—287.

⁵ Kerékgyártó Árpád, Ecsedi Báthori István nádor. 1519—1531: Hazánk 1858; Vou Pál, Műhely a Via Dei Servin: Művészettörténeti Értesítő 1961. 97—130.

⁶ Budai, id. mű 181—191; Dézsi Lajos, Tinódi Sebestyén. 1505?: M. Tört. Életrajzok. 1556. Bp. 1912. 49.

⁷ Budai, id. mű 193—196; Régi magyar drámai emlékek. Bp. 1960. I. köt. 787.

ellentétes, rokon és ellenszenves tulajdonságaiból ötvöződött volna egybe és családjának szélsőséges jellemvonásai benne megnemesedtek volna. Hatalmas vagyon, az ország keleti, nagyobb részének ura, akinek hatalmát nemcsak a maga nagy gazdagsága, hanem a hozzá rokoni szálakkal, vagy a familiáris viszonyokkal kapcsolódó családok nagy száma határozta meg. A Homonnai-Drugeth, Rákóczi, Magócsy, Telegdy, Wárday, Losonczy, Zokoly, Csapy és Bocskay családok összebogozott rokoni, unokatestvéri, sógorsági kapcsolata volt hatalmának támasza, amely mintegy „Báthori birodalom” ékelődött a királyi Magyarország és Erdély közé. Emberi tekintélye is nagy. Környezetének missilis leveleit olvasva még a legelőkelőbb, főrangú tagjai is „az Úr” megjelöléssel ismerik el tekintélyét. Szava döntő a keleti országrész ügyeiben.

Fiatalabb éveiben részese nem egy török elleni hadi vállalkozásnak, részt vesz a mezőkeresztesi szerencsétlen csatában. Ő vezeti Kelet-Magyarország hadait az 1593 évi felvidéki hadjáratban. E hadjáratok ugyan kimozdították az ecsedi várból, de a politikai ügyek már nem. Mikor a király országbírónak nevezte ki, még akkor sem volt hajlandó megjelenni az országgyűlés színe előtt, az országbíró esküjének letételére. Külön törvényt kellett alkotni, amely lehetővé tette az eskünek másutt való letételét. Állandó összeköttetésben, levelezésben van az országgyűlési ellenzék vezetőivel: Batthyány Boldizsárral, Zrínyi Györggyel és Nádasdy Ferencsel, aki sógora, Báthori Erzsébet férje. Közeli rokona Zokoly Miklós alországbíró, a bécsi egyetemen tanult, kiváló humanista műveltségű úr, aki az országgyűlési ellenzék egyik vezetője a kilencvenes években. Amikor az 1593 évi országgyűlést összehívták, külön királyi leirattal igyekeztek álláspontjának megváltoztatására bírni, sőt az országgyűlésen való megjelenéstől elriasztani. De éppen Báthori István az, aki lehetővé teszi az udvar terrorja ellenére a megjelenést. Mint a távollevő országbíró követe jelenik meg Pozsonyban és a királyi proposíciókkal szemben élesen követeli a sérelmek orvoslását.⁸ Ezzel Báthori ténylegesen beleszólt az országgyűlés tárgyalásaiba is. Az országgyűlésen való meg nem jelenését már a kortársak is adomákban magyarázták. Wittnyédy István, Zrínyi Miklós prókátora, egy fél évszázad múltán, Báthori-adomával óvja urát a Bécsben való megjelenéstől: „Jó magyarnak, nem igen jó oda menni, most kiváltképpen. Úgy hallottam, Báthory Istvánt hívták Bécsbe, elindult, jött majd egy mértföldnyire Ecsedbül, tudakozta, jönne-e utána Ecsed, ezt kétszer vagy háromszor, hogy felelék szolgálai, nem jönne utánok, mondotta, ha Ecsed el nem menne vele, nem menne Bécsben. Ha Ngddal is elmehetne Csáktornya, úgy inkább biztatnám Ngdat.”⁹

Az udvar jól ismerte ellenzéki magatartását és készült a vele való leszámolásra. Ő pedig hatalmának öntudatával várta az ellene készülő csapást. Az erdélyi történetíró, Szepesi Lackó Máté mond el róla egy jellemző történetet:

„Jakab János — (a Bocskai idők császári tábournoka Barbiano Jakab) — Ecsedbe készül kikémelelni micsoda állapotban legyen Báthori István? kelljen e tőle félni vagy ne? Mert ott fekszik vala a pásztor a bokorban, a kitől a vadak rettegnek vala. Az úr eszében vevé a dolgot, fő ember szolgálait (kik sokan valának) mindenfelől bé hivata Ecsedbe, drabantit megszaporitá és Jakab Jánosnak izeni, hogy örömet elvárja ha oda akar menni hozzája.

⁸ MOE IX. 1598—1601, 18—19.

⁹ *Fabó András*, Vitnyédy István levelei. 1652—1664: MTT XV. köt. 1871, 255.

Elmene Ecsedbe és elálmlékdok a számtalan udvar- népen és fő-fő népeken. A fő nemes népek székbén ülven, néhol a gyalogok között kezeket fogja va-
la és kérdezi vala, ha ez e az úr? Végre bé menven a várba az úrhoz, köszönti;
az úr nem kele fel előtte, veszteg üle. Ebédre meg marasztal és meg vendégeli.
Az ebéd után pedig kér vala az úrtól kölcsön a császár számára (a nervust
akarván kicsalni); de eludálá az úr a praktikát, mondván; Látja kegyelmed,
én nékem sok udvar népem vagyon, ennek minden hóra meg kell fizetnem.
Jakab János ki jöven Ecsedből, azt monda: Nem nagyságos úr az ember,
hanem nagy herceg.”¹⁰ Takáts Sándor írja, hogy a bécsi udvarnak nagy gondot
okozott Báthori hatalma és még nagyobbat Báthori vagyona, gazdagsága,
amit szeretett volna megkaparintani és kincseivel Rudolf király tárházát
gyarapítani. A kamara emberei betegsége hírére Ecsed körül kémlelődtek,
hogy halál esetén, mert örököse nem volt, rögtön érvényesíthessék a király
„jogait”.¹¹

Nevét megőrizte a magyar irodalom története is. Aldozatkész pártfogója
volt a Károli-Biblia megjelenésének. Kapcsolatban volt Balassi Bálinttal
és az újsztoikus főurakkal. Rákóczi Zsigmond, Homonnai István, Homonnai
Bálint, Káthay Mihály és az első magyar költő Telegdy Kata nemcsak
rokona volt, hanem irodalmi szálak is fűzték őket hozzá és szolgálatában
találjuk Rimay Jánost is. Báthori személyes hangú imáinak, énekeinek, elmél-
kedéseinek gyűjteménye igen magas színvonalon tárja fel lelkivilágát.

A református egyháznak nemcsak hívó támogatója, hanem ahogy végren-
deletében mondja, a „pápista bolondságoknak”-keményszavú ellenzője.
És ez a pont az, amit cselekedeteiben a magyar művészet kutatója sajnálattal
hibáztat. A gazdag Báthori kincstár középkorból származó és egyházi rend-
tetésű értékeit, lett légyenek azok iparművészi remek, vagy könyvek, vég-
rendeletében megsemmisíteni rendelte. Rokona Telegdi Pálné Várday Kata
mikor özvegyen maradt, hajolt arra, hogy a katolikus vallásáról reformátusra
tér át. Ekkor írta Báthori neki: „ha én kegyelmednek volnék, ugyan mostan,
ki hányatnám a templomból ama apró bálványokat, ha most nem is, de
Idővel, egyszeris, másszor is ki hányatnám.” — Persze ezek a „bálványok” —
képek, szobrok, a magyar művészet emlékei voltak.

Amikor hatvan évesen meghalt, azzal a reménnyel húnnya le szemeit,
hogy az ellenségtől, amely ellen annyit küzdött, a Habsburg háztól megszaba-
dul nemzete. Bocskay István már kibontotta a szabadságharc zászlait és
Báthori a maga nagy tekintélyével, hatalmi súlyával csatlakozott hozzá.
Maga Bocskai István kereste fel Rákóczi Zsigmond, Homonnai Bálint,
Barcsay János kíséretében és mikor a csatlakozó szót kimondotta, Magyaror-
szág főkapitányává tették.¹² De már nem sokat tehetett Bocskay érdekében.
1605 július 25-én este meghalt. Vele kihalt az ecsedi Báthori család. Amikor a
nyírbátori templomban (a mai református templomban) temették, Bocskai
István fejedelem is ott állott a koporsó mellett. A Krónikás Szepsi Lackó
Máté pedig a következő szavakkal búcsúzott tőle:

— L — „1695 25 julii kilencz és tíz óra között estve a tekintetes és nemzetes
Nyir-Báthory István Ecsedben meghala. Ötszáz esztendőnél több ideig durált

¹⁰ *Sepsi Lackó Máté* Krónikája. — *Mikó Imre*, Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvár, 1858, 51.

¹¹ *Takáts Sándor*, Régi idők, régi emberek, Bp. 1922, 3.

¹² *Sepsi Lackó*, id. mű 64—65.

ez a familia. Ez Báthory Istvánt az Isten sokféle ajándékival látogatta volt. Az igaz religionak articulust fundamentum szerint jól tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és alkalmazására sokat promovealt. Hatalmat, becsületet és nervust is a mellé Isten elegendőt adott. Országot, nemzetséget, mindenek fölött pedig az ecclesiát és igaz kereszténységet igen szerette, és egy szóval: fuit acerrimus fidei et libertas patriae defensor.” (az esetetek hitének és a haza szabadságának védelmezője volt.)

Jenei Ferenc